

Розділ 3

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

CHAPTER 3

HISTORY OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL THEORY AND EDUCATIONAL PRACTICE

УДК 37.026:001.4(477) «16/19»

DOI 10.31376/2410-0897-2018-2-37-237-246

Світлана Анатоліївна Кушнірук,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри теорії та історії педагогіки
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
e-mail: sakushniruk@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДИДАКТИКИ У XVII – на поч. XX ст.

У статті розглянуто проблему походження та введення в обіг основних понять та термінів вітчизняної дидактики, визначених поняттєво-термінологічних груп та підгруп («Система освіти», «Заклади освіти в Україні», «Керівник освітнього закладу», «Процес навчання», «Учіння», «Види, концепції навчання», «Зміст освіти», «Методи навчання», «Організаційні форми навчання») у період з XVII ст. до початку XX ст. Проаналізовано ключові події освітнього характеру, які відобразилися на культурно-педагогічному процесі того часу та посприяли становленню та розвитку поняттєво-термінологічного апарату вітчизняної дидактики. Досліджено на структурно-термінологічному рівні поняттєво-термінологічну систему вітчизняної дидактики XVII – поч. XX ст.

Ключові слова: дидактика, поняттєво-термінологічна система, термінологічна підгрупа, термінологічне поле, навчання, метод, заклад освіти, форма.

Постановка проблеми. На кожному історичному етапі розвитку педагогічної освіти України відбувалося накопичення лексичного фонду дидактичної термінології. Крім того, варто відзначити, що на розвиток та становлення поняттєво-категорійного апарату світової дидактики в період XVII – XVIII ст. суттєво вплинула педагогічна наука України, яка розвивалася в контексті прогресивних ідей західноєвропейської педагогічної думки. Вивчення дидактичної та педагогічної літератури з проблеми дослідження засвідчило, що й донині актуальною є потреба у впорядкуванні вітчизняної поняттєво-термінологічної системи вітчизняної дидактики, визначенні походження та введення в обіг основних понять та термінів, які утворюють термінологічне поле поняттєво-термінологічних груп та дозволяють простежити генезу їх формування [8; 16; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До окремих проблем формування поняттєво-термінологічної системи педагогіки та дидактики в Україні зверталися О. Авраменко, М. Алексюк, В. Бондар, Я. Бурлака, С. Гончаренко, Н. Гупан, В. Вихрущ, Л. Вовк, Н. Демяненко, М. Євтух, Т. Кочубей, Н. Ничкало, В. Лозова, В. Майборода, О. Савченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін. Окремі питання персоналій у період XVII – XVIII ст. висвітлено в працях М. Кашуби, Ю. Коган, Н. Дічек та ін.; загальні теоретичні питання термінології розглядали В. Авраменко, А. Бурячок, О. Зелінська, І. Кочан, А. Крижанівська, І. Ковалик, М. Москаленко, Н. Непійвода, П. Чучка та ін. Але проблема становлення та розвитку головних поняттєво-термінологічних груп у період XVII – поч. XX ст. у вітчизняній дидактичній думці науковцями не досліджувалася. Тому новизна проведеного дослідження очевидна.

Для дослідження поняттєво-категорійного апарату вітчизняної дидактики ми використовували теоретичні методи дослідження: 1) загальнонаукові (різні види аналізу – системний, термінологічний та ін.); 2) порівняльно-історичний, за допомогою якого було простежено в історичній площині особливості формування поняттєво-термінологічної системи дидактики; 3) одержання та обробки наукової інформації, які дозволили проаналізувати українську та зарубіжну науково-педагогічну літературу в контексті

становлення поняттєво-категорійного апарату виділених дидактичних поняттєво-термінологічних груп в означений період на структурно-термінологічному рівні.

Мета статті полягає у з'ясуванні (на основі лексико-термінологічного аналізу) походження, часу введення в обіг у вітчизняну дидактику головних категорій та понять виділених поняттєво-термінологічних груп у період з XVII до поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Упродовж IX–XVII ст. у лексичному фонді української педагогічної термінології накопичилося чимало термінів, які мали грецьке, латинське, слов'янське, польське походження, що обумовлювалося сукупністю суспільно-політичних, культурно-економічних, педагогічних і лексикологічних детермінант (поширення міжнародних зв'язків, розвиток правопису, початок книгодрукарства, поява нових видів шкіл, нововведення в організації процесу навчання тощо).

Починаючи з кінця XIV ст. і до кінця XVIII ст. на розвиток освіти в Україні активно впливала діяльність братських шкіл, колегіумів, польських навчальних закладів, Київської академії, Львівського університету, завдяки яким було закладено основи становлення поняттєво-термінологічної системи вітчизняної дидактики [8].

Як наслідок, XVII–XVIII ст. означилися: загальним піднесенням ролі освіченості в суспільстві; розширенням мережі середніх навчальних закладів (крім звичної народної школи (дяківки), виникненням братських шкіл, козацьких, січових, полкових, паланкових освітніх навчальних закладів, Києво-Могилянського колегіуму та ін.); становленням друкарень та бібліотек при монастирях як культурно-освітніх осередках, що сприяло поширенню педагогічних поглядів, зокрема тих, що стосувалися важливості запровадження освіти, визначення її змісту, форм і методів реалізації; запровадження класно-урочної системи, визначення правил внутрішнього розпорядку шкільного життя; посилення впливу гуманістичних ідей просвітників Західної Європи на становлення й розвиток педагогічної думки в Україні [8].

До позитивних лексикологічних нововведень аналізованого періоду варто віднести, зокрема, переклад європейської навчально-методичної літератури, що, у свою чергу, *сприяло, з одного боку, розширенню педагогічної, школознавчої та дидактичної вітчизняної лексики, а з іншого – подоланню багатозначності трактування ключових понять і педагогічних термінів* [9].

У цей період починає активно друкуватися навчальна література (азбуки, азбуковники, прописи, навчальні псалтирі та навчальні часослови, букварі, граматики), граматичні збірники та словниково-енциклопедична література навчального характеру й твори інших жанрів (полемічна література, проповіді, передмови та післямови до книг, конфесійні тексти, художні твори [6].

Зауважимо, що на розвиток категорійного-поняттєвого апарату вітчизняної дидактики другої половини XVI – поч. XVII ст. активно впливали ренесансно-гуманістичні та реформаційні ідеї. Так, ґрунтовний аналіз досвіду організації роботи братських шкіл засвідчив, що це був перший вид навчального закладу, який працював в умовах класно-урочної системи, де вперше були використані групові форми навчання дітей різного віку, де мало місце чітке визначення часу навчання, простору (класна кімната), регламентація поведінки дітей та вчителів та ін. Крім того, застосування в братських школах різних методів навчання (пояснення, самостійної роботи, повторення, диспуту, взаємного навчання, письмових вправ (екзерциції), домашніх вправ (окупації), різних форм диспуту стало значним внеском у становлення категорійно-поняттєвого апарату не лише вітчизняної, а й світової дидактики.

Як бачимо, у школах того часу вже діяла класно-урочна система організації навчання (У шкільному статуті «Успенського братства», параграф 9, зазначалося, що «у школі діти повинні бути поділені по трое: одні, котрі будуть вчитися пізнавати й складати слова; другі, котрі будуть вчитися читати й вивчати багато речей напам'ять; треті будуть, читаючи, вчитися переказувати, міркувати й розуміти» [8, с. 198].

Таким чином, вищезазначене та аналіз деяких освітніх документів (наприклад, Акти і документи Київської академії) дозволили нам сформулювати деякі поняттєво-термінологічні групи вітчизняної дидактики у другій пол. XVII–XVIII ст. (табл. 1 складено автором на основі аналізу джерел [4; 5; 6; 9; 11; 14]).

Таблиця 1

Основні дидактичні поняттєво-термінологічні групи (XVII–XVIII ст.)

<p>Поняттєво-термінологічна група «Система освіти» Термінологічна підгрупа «Заклади освіти в Україні»</p>
<p><i>школа, училище, дидискалія, академія, гімназія, семінарія, колегіум, бурса</i></p>
<p>Термінологічне поле: «братська школа», «греко-латино-славенская школа», «музикантська школа», «католицька», «ариянская», «ректор школь», «львовська школа», «школьній дом», «дом братський», «школа латинська», «школа лживая», «школа сопроотивоборная», «заснування школи» (школу фундовати, фундування шкіл); «учитель школьній», «учение школьное», «наука школьная», «дидаскал школьній», «година школьная», «порядок школьній», «школяр», «школьник»;</p>

«гімназіум», «гімназіон»; « <i>schola</i> » «школа», « <i>gymnasium</i> », «гимназия», «училище», «духовне училище», «народне училище»; «академик», «конквікт», «нижче духовне училище», «гуртожиток», «бурсак» – «вихованець бурси»; « <i>бурсацтво</i> », «чоловіча духовна школа»; «колеюмъ», «колеумъ», «колегія».
Термінологічна підгрупа «Керівник освітнього закладу»
<i>ректор, префект, директор, інспектор, сеніор, цензор, гімназіарх</i>
Термінологічне поле: «ректор школи», «ректор колегіуму», «ректор академії», «ректорство»; «префект», «директор»; «інспектор», «наставник», «вихователь», «інспекторський»; «сеніор», «цензор», «старший цензор»; «гімназіарх», <i>gymnasiarhia</i> «училищ начальство» і <i>gymnasiarhus</i> «училищ начальник»
Поняттєво-термінологічна група «Процес навчання»
Термінологічна підгрупа «Викладач»
<i>мати, отець, дидакал, учитель, дяк, професор</i> (учитель, викладач), <i>магістр, бакаляр, педагог, колегіат</i>
Термінологічне поле: «мати», «отець», «дидакал»; «даскал» (<i>дидакаль; дедаскаль, дидакель, дідакаль, дыдакаль</i>), «дедакал», «дидакель», «дідакал», «дидакал школьний», «дидакал или учитель братської школи»; «учитель», «професор», « <i>професор дштей</i> », «учитель школы інфимы», «учитель аналогії», «професорство», «професорський», «професорка», «професорувати», «професорівна»; «учитель пиитики», «професор пиитики», «магістр пиитики»; «педагог», «пштун», «дштководитель», «педагогъ», «пестун», «пістувати», «пістун», «пістунка», «пістунчити», пестунка «нянька», пестунчити «бути нянько», пестувати; «дяк», «мандрівний дяк», «учитель початкової школи»; «учитель», «наставник» (научителка, учителка, учительница, научитель), «учитель шкільний», «учитель школи та научитель», «учитель богословія», «учитель поетики», «учитель риторики», «учитель аналогії», «учитель філософії», «учитель піітики», «учитель синтаксису», «учитель грамматики», «учитель школи інфіми», «учитель школи аналогії», «учитель школи піітики», «учитель німецької мови», «учитель польської мови», «учитель грецької мови», «учитель латинської мови»; «магістр», «містр», «майстер», «магістеріум» (учительство), «магістро» (наставляю, учу); «магістер єврейської та грецької мов», «магістер піітики», «магістр арифметики»; «бакаляр», «бакаляръ», «бакалавръ», «бакалярство», «бакалярський»; «грамотник»
Термінологічна підгрупа «Учень»
Термінологічне поле
«учень», «ученик», «ученікъ» (оученік, дисципул), «учень», «учащійся», «спудей», «студент», «тщатель»; «ученики священной Богословии», «ученики философии», «ученики риторики», «ученики поэтики», «ученики синтаксыми», «ученики грамматики», «ученики інфімы», «школяр», «школьник», «школярка»; «бурсак», «бурсацкий дом», «сиропитательный дом», «сиротинный дом», богослов, поетик, семінарист, алумн, павпер, жак; «дитина», «дитинка», «діти», «чадо», «отрок», «отроча», «пестун», «пестунецъ», «пестуха», «пестунчик»
Термінологічна підгрупа «Навчання»
Термінологічне поле
«Учити», «научити», «тщатися», «подавати», «преподавати», «цвічити», «наука», «діагма», «умієтність», «неумієтність», «расторопность», «мудрость», «воспитаніє», «вихованіє», «наказаніє» /повчання/ та ін.); «ученіє», «учити писати», «учити читати», «учити риторики», «учити богословія», «учити напам'ять»
Поняттєво-термінологічна група «Методи і форми навчання»
Термінологічне поле
«проповіді», «казання», «лекція», «бесіда», «намовляти» (наставляти), «вопрошати», «диспутоватися», «декламації», «година школьная», «порядок школьний», «диспутоватися», «диспутація», диспут, шкільна драма, комедія, публічний діалог, «діалог»

Крім того, проведений лексикологічний аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати походження основних дидактичних понять XVII–XVIII ст. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Походження дидактичних понять XVII–XVIII ст.

З латині	З грецької	Опосередковано через польську (чи інші європейські мови)	Слов'янське походження або запозичення
«Школа», «академія»		«Семінарія» через польську мову з латинської; «префект»	«училище» «грамотник»
«Гімназія», «бурса», «колегіум», «ректор», «сеніор», «гімназіарх», «професор», «магістр», «ученик», «студент», «лекція»	«дидискалія», «дидакал», «педагог», «дяк», «спудей» «публічний діалог» або «діалог»	з польської мови; «директор», «інспектор», «цензор», «диспутація», «істит» з латинської мови через польське посередництво	«спудей» запозичений з української в інші мови, «школяр», «школьник», «учень» слов'янське походження [5].

За необхідне вважаємо зауважити, що ціла низка з наведених термінів існує і в сучасній педагогічній науці. А деякі (як наприклад, «інспектор», «диспуація», «бурса», «сеніор», «дидискалія», «дидаскал», «префект», «грамотник», «студей») відійшли до пасивного фонду української мови (застарілі дидактичні терміни). Окремі ж терміни вживаються в сучасній мові в іншому значенні (наприклад, «цензор»).

У XIX – на поч. XX ст. на культурно-педагогічному процесі, а відтак і на розширенні та оновленні поняттєво-термінологічного апарату дидактики позначилися такі події: – прийняття Шкільного освітнього статуту 1804 та 1928 рр., «Статуту університетів» 1804 р., який поклав початок створенню університетів в Україні; – заснування кафедр «педагогії» в університетах (5 листопада 1850 р. на підставі рішення Міністерства народної освіти), що потребувало розроблення навчальних програм та навчально-методичної літератури; – заснування недільних шкіл для дорослих та підлітків; – прийняття «Положення про жіночі училища» 1860 р.; – активізація освітньої діяльності земств, які стали організаторами учительських з'їздів і курсів (з 70-х років XIX ст. по 20-ті роки XX ст.) [3; 7].

Аналіз робіт О. Духновича «Народна педагогія на користь училищ і учителів сільських» (1857), К. Ушинського («Три елементи школи» (1857), «Про користь педагогічної літератури» (1857), «Недільні школи» (1861), «Питання про народні школи», (1861), «Проект учительської семінарії» (1861), «Рідне слово» (1864) та ін.); М. Олесницького «Краткій курсь педагогіки: руководство для женскихъ гимназій и другихъ среднихъ учебныхъ заведений. Теорія обучения» (1887), Г. Попова «Беседы по общей дидактике» (1914), Л. Соколова «Общая дидактика» (1914) та ін. [1; 2; 12; 13; 15] дозволив нам сформулювати *термінологічні поля виділених поняттєво-термінологічних груп* вітчизняної категорійно-поняттєвої системи XIX – поч. XX ст. (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Основні дидактичні поняттєво-термінологічні групи
 (XIX – поч. XX ст.)**

<p>Термінологічна підгрупа «Навчання» Термінологічне поле</p>
<p><i>Загальнодидактичні поняття:</i> «навчання», «навчати в будинку» (приватно, публічно, навчати рушницею) «виучіння», «вивчання», «доучіння», «вивчення наочне», «вивчення практичне», «вивчення теоретичне», «вивчення», «повільність наук», «повільність вчення», «методичність», «здобувати знання», «набування повної освіти», «придбання дійсно потрібних пізнань», «придбання теоретичних і практичних знань», «приучіння», «привчання наочним чином», «привчання», «процес педагогічний», «поширення знань», «поширення науки», «повчання університетське», «повчання навчальне», «повчання приватне», «настанова»; «наука», «звання», «початки науки», «пізнання», «початкове пізнання», «початкове поняття», «наука народна», «наука нижня», «наука поводження з дітьми», «наука тілесна», «наука», «научіння», «ненавчання», «неучіння», «навчання взаємне», «навчання виховує», «навчання домашнє», «навчання усне або словесне», «навчання класне» та ін., «навчання наочне», «навчання початкове», «навчання загальне», «самоосвіта»; «вчення», «удосконалений в науці», «удосконалений знань», «удосконалення первинних знань», «удосконалення на практиці», «навчання ґрунтовне», «навчання початкове» (за правилами, правильне навчання, практичне, предметне, приватне, словесне, письмове, схоластичне та ін.), «навчання шкільне», «навчання елементарне», «викладання» (початкове, звичайним способом, піврічне, практичне, предметне, систематичне, теоретичне, університетське, приватне, елементарне); «удосконалення учня», «учіння» (академічне, в класах, добре і дуже докладне, домашнє, додаткове, однакове і методичне, щоденне, класичне, класне, наочне, на нижньому ступені, загальне, загальноосвітнє, суспільне, звичайне, ґрунтовне, за способом взаємного навчання, практичне, приватне, пристойне, просте, пряме, публічне, рівне, вільне, спеціальне, теоретичне); «учіння теорії і практики», «учіння церкви», «учіння шкільне», «частина учіння», «пізнання законів», «пізнання велике», «пізнання в науках», «пізнання генеральне», «пізнання достатнє», «пізнання гідне», «пізнання латинської мови», «пізнання мале», «пізнання належне для слухання», «пізнання педагогічне», «пізнання теоретичне», «пізнання належне до викладання наук», «пізнання граматичне» (відмінне, посереднє, пізнання попереднє, придбане, пізнання російської і латинської мов, пізнання слабке, здібностей, пізнання міцне, пізнання задовільне); «поняття істинне», «поняття помилкове», «поняття не достатньо точно», «поняття ясне»</p>
<p>Термінологічна підгрупа «Види, концепції навчання» Термінологічне поле</p>
<p>«Система Белла і Ланкастера», «система дидактична» (система класична, класна, система концентричного</p>

викладання, система поступального викладання, система предметних вчителів), «система викладання», «система викладання предметна», «система навчання» (загальноосвітня, педагогічна, система Песталоцці)

Термінологічна підгрупа «Система освіти»

Термінологічне поле

«зміст», «освіта елементарна», «навчання в будинках», «навчання в класах», «освіта» (загальна, народна, суспільна, розуму); «система навчання», «система навчальна»
 «школа» (школа аналогії, верхової їзди, школа граматики, школа латинська, німецька, школа перших підстав наук, школа повивальної науки, школа поезики, риторики, російська, синтаксису, фехтувальна, французька)

Термінологічна підгрупа «Зміст освіти»

Термінологічне поле

Навчальний предмет, дисципліна:

«катехізіс», «повчання усне», «повчання початкове», «повчання публічне», «повчання словесне», «наука» (безнужна, пристойна, вільна, шкідлива, допоміжна, вища, наука головна);
 «дисципліна», «предмет в навчанні», «предмет допоміжний», «предмет науки», «предмет» (предмет найлегший, вивчений, викладається, викладання, публічного курсу, реальний), «предмет науковий», «предмет освіти», «предмет навчання», «предмет загальної освіти», «предмет загальний», «предмет практичний»;
 «наука» (легка, найлегша, цікава або марна, необхідна для всіх, неодмінна, потрібна, загальна, наука особлива та ін., наука практична, наука пристойна, наука реальна, наука світська, наука вільна, наука теоретична, наука технічна, наука точна наука складна, наука шкільна, наука шляхетна, наука франтівська або звеселяюча);
 «предмет навчальний», «предмет навчання», «предмет шкільний», «технологія», «учіння зовнішнє»;

Програма (сучасне значення – «навчальна програма»):

«подробиця вчення», «програма», «книга вчительська», «питання педагогічне», «образ викладання», «образ вчення», «правило доброї методи», «програма для навчання», «програма для викладання», «програма курсу», «програма наук»,
 «програма про викладання лекцій», «програма навчання», «програма предмета навчання», «зміст і поділ навчальних предметів», «план навчального курсу», «план навчальний», «план навчальних годин», «план навчання», «план навчання загальний»

«предмет» (факультативний, художній);

План (сучасне значення – «навчальний план»):

«план викладання», «план додаткового курсу», «план курсу», «план курсів навчання», «план публічних курсів», «виклад християнських «обов'язків»
 «навчальний «курс», «курс» (курс академічного навчання, богословський, бухгалтерії, військових наук, виховання, вищій, вищих наук, гімназійний, головний, річний, для удосконалення, додатковий, класичний, класичного вчення, класний, короткий, ліцейський, приватний, парафіяльного училища, публічний, реальний, реальних наук, семінарський, семінарського навчання, систематичний, власний, спеціальний, теоретичний, університетський, навчального предмета, навчальний, навчання, навчання гімназійного);
 «зміст дисципліни», «концентрація», «концентричне розташування», «концентр», «коло вищих практичних знань», «коло наук», «коло пізнань», «коло повних навчальних предметів», «коло учіння», «коло повної шкільної освіти»

«матеріал»

Термінологічна підгрупа «Методи навчання»

Термінологічне поле

«метод» (навчальний, метод навчання Ланкастерів, аналітичний, метод Богословського вчення, метод взаємного навчання, метод генетичний, метод дидактичний, метод Жакото, метод Ланкастера), «метод наочного навчання», «метод науковий», «метод освіти», «метод навчання», «метод предметний», «метод викладання», «метод викладання Ланкастера», «метод синкретичний», «метод синтетичний», «метод Сократа», «метод евристичний»;

«методика»

«аналіз», «бесіда», «бесіда наочна», «бесіда педагогічна», «питання словесні», «питання», «диктування», «диктувати», «завдання», «задача домашня», «задача шкільна», «задача», «заучування»;

«виклад систематичний», «виклад», «учити на пам'ять», «пояснення», «пояснювати»;

«катіхитическая форма викладання», «катіхитическая форма навчання», «критика і примітки наставника», «метод абата де Лепе», «метод акроаматическій», «вправа поза класів», «вправа під час навчання» (військова, духовна);

«прийом генетичний», «прийом навчання», «прийом навчання приватний», «прийом викладання», «застосовувати теорію до практики», «приклад», «здобувати слухом і зором», «заохочувати», «виголошувати промови», «прослуховування», «розмова», «розповідь», «розтлумачити», «синтез»;

«сказиванія», «смотрение і слухання», «з'єднувати теоретичний виклад з практикою», «з'єднувати теорію з практикою», «сократиков», «змагання», «списування»;
 «*спосіб*» (акроаматический, взаємного навчання, спосіб виховання, спосіб допоміжний до вченості, спосіб вивчити, спосіб однаковий викладати, спосіб до порушення цікавості, спосіб до вивчення, спосіб до практичного навчання), «*спосіб навчання*» (навчальний, шкідливий, двоякий, математичний, Сократичний), «спосіб навчання звичайний», «спосіб навчання по методу Ланкастера», «*спосіб*» (настанови, наставляти в знаннях, освіти, навчатися, педагогічний, викладання, спосіб викладання звичайний, спосіб викладання еліптичний, спосіб ероматический);
 «спостереження», «узагальнення», «пояснення», «пояснити», «пояснювати», «пояснювати практикою», «пояснювати теорію»;
 «досвід фізичний»;
 «запитування», «тлумачення», «тлумачити»;
 «*вправи*» (в роботах, в розборі граматики, в міркуванні, в малюванні, в обчисленні, в читанні); «*вправа*» (довгострокова, домашнє, наочна, педагогічна, письмова, практична, приватна, словесна); «*власне вправа*» (вправа тілесна, теоретична, навчальна, шкільна);
 «відповідь усна», «відповідь»;
 «переказ», «перехід від приватних понять до загальних», «писання на дошці»;
 «*повторення*» (повтор професорських уроків, лекцій, наук, предметів, повторення пройденого, уроків, навчального курсу);
 «пізнання наочне», «показувати досліди», «диспут публічний», «диспут»;
 «екзерціція» (вправа з латині) (військова, гімназійна, екзерціції домашні, ораторські, піврічні, приватні, публічні, студентські, тілесні тощо)

Термінологічна підгрупа «Організаційні форми навчання»

Термінологічне поле

«форма», «діалогічна форма», «форма випробувальна», «форма катехізическая», «форма навчання», «форма викладання», «евристична форма навчання»;
 «*підготовка до лекцій*», «підготовка до уроків», «заняття» (в практичних вправах, заняття річне, заняття домашнє, заняття класне, підготовче, піврічне, заняття практичне, заняття самостійне) «заняття теоретичне», «заняття навчальне», «заняття шкільне»; «відвідувати практичні науки», «робота класна», «робота лабораторна», «репетиція», «екскурсія»;
 «*лекція*» (анатомічна, математична, фізична, філософська, медична та ін.), «лекція професорська», «лекція публічна» (університетська, шкільна), «читання лекцій»;
 «*урок*», «урок у тиждень», «урок» (географічний, грецький, заданий, історичний, латинський, математичний, музичний, початковий, ординарний, приватний, професорський, російської мови, французький); «розклад», «призначення числа уроків», «повчання з навчальної частини», «відпочинок», «переходити з класу в клас», «план навчального курсу», «план навчальний», «план навчальних годин», «план навчання»;
 «*розподіл*» (піврічних курсів, порядку навчання, предметів, предметів і годин, розподіл предметів навчання, розподіл предметів по кафедрам, розподіл предметів по класах, предметів по класах і годинах), «розподіл викладання», «розподіл» (уроків, уроків і навчальних годин, розподіл учнів по курсам, розподіл навчального часу по предметам, розподіл навчальних днів і годин, розподіл навчальних предметів, розподіл навчальних годин), «розподіл годин», «розподіл числа уроків», «ресстр лекцій»;
 «*розклад руху*» (руху для поступового викладання, руху днів і годин, викладання, лекцій, руху наук, руху предметів і годин викладання, руху предметів навчання, розкладів руху уроків, навчальних занять і годин, руху навчальних курсів, навчальних предметів, руху навчальних годин, руху годин), «семестр».

Термінологічна підгрупа «Засоби навчання»

Термінологічне поле

«*атлас*» (історичний, загальний, географічний), «Байки Езопові», «Біблія», «буквар», «папір», «*рїч*» (класна, натуральна, навчальна, художня), «вокабуляр», «Географія Бищенко», «Географія древня», «гербарій», «глобус», «Грамматика Готшеда», «Грамматика попелу», «грифель», «Десятослов», «Діалоги з Еразма», «щоденник»;
 «*дошка*» (аспідна, велика, грифельна, кам'яна, мала, математична, чорна);
 «*припаси*» (припаси для малювання, припаси для навчання, припаси класні, письмові, припаси навчальні, креслярські);
 «*твір*», «твори Мосгейма», «Псалтир», «Розмови Кордерієви», «Розмови Лангієви», «Речі Цицеронових», «Китайські думки про совість», «малюнок», «керівництво до арифметики» (краснопису), «керівництво навчальне», «рукопис власного твору», «рукопис», «святе Письмо», «Казка Бови королевича», «Казка про Царевича Февеє», «Казка про Царевича Хлорі», «журнал для читання», «Історія давня і нова загальна»;
 «олівці», «*карта всіх частин світу*» (карта географічна, карта стародавнього світу, карта історична та ін.), «карта», «картина», «карти генеральні і спеціальні», «каталог»;

«книга» (арифметична, геометрична, книга для читання, книга для шкіл, книга духовна, книга іноземна, книга історична, книга до читання певна, книга класична, книга класна, книга латинська, математична, початкова, книга повчальна, книга викладацька), «книга навчальна», «книга учнівська», «книга шкільна», «книжечка», «короткі повчання», «Короткі поняття про всіх науках», «Коротке керівництво до арифметики», «Короткий керівництво до геометрії» та ін.;

«словник», «лексикон», «лінійка», «література», «література педагогічна», «модель»;

«знаряддя» (знаряддя астрономічне, знаряддя виховання, знаряддя фізичні та математичні), «перо», «Листи Цицерон»

Термінологічна підгрупа «Діагностика та контроль навчальних досягнень учнів»

Термінологічне поле

«атестат», «атестація», «атестація щомісячна», «атестований», «бал», «безграмотний», «невдалий», «все виконав», «грамотник», «грамотність», «грамотний», «дії публічні», «диспут докторський», «диспут магістерський», «дисертація», «знав урок нетвердо», «знання в науках», «знання грамоти», «знання достатню», «знання мале», «знання наук» (знання наук та іноземних мов, початкове, потрібне, ґрунтовне);

«поняття дуже докладне», «поняття гостре», «поняття відмінне», «поняття слабке», порядок «випробування», «посередньо», «посередній»;

«правило для публічних випробувань», «правило випробування», «правило іспитів», «предмет випробування», «перевірка знань», «програма для випробування», «програма публічного іспиту», «освічений»;

«знання писати», «знання попереднє», «знання придбане», «знання досконале», «знання тверде», «знання читати», «знає»;

«випробування» (в кінці курсу, в науках, випробування в знаннях, в половині навчального курсу, в відомостях, випробування в теорії і практиці, випробування в успіхах, випробування внутрішнє, вступне, головне, річне, щорічне, усне, загальне, звичайне, остаточне, відкрите, письмове, піврічне, практичне, попереднє, приватне, випробування публічне, рішуче, словесне)

«малограмотний», «малознаючий», «малоуспіваючий»

«розряд випускника», «розряд по успіху», «розряд успіхів», «розуміти», «реєстр із зазначенням балів», «результат», «результат в науках» (результат в науках, достатній, ґрунтовний, відмінний, посередній, попередній, набутий, задовільний, гарний)

«хто розуміється на словесних науках», «слабкий», «список екзаменаційний», «спосіб оцінки успіхів», «ступінь знань», «ступінь освіти», «ступінь освіченості», «ступінь навчання», «ступінь пізнання», «ступінь поняття», «ступінь відомостей», «ступінь успіху», «ступінь навчання», «ступінь філософського вчення», «табелі про успіхи», «табелі по школам і класам», «табелі екзаменаційний», «таблиця класів», «таблиця поведінки», «термін короткий», «вміти грамоти», «вміти писати», «вміти читати», «вміти читати і писати», «малоуспішний», «мало вчений», «навчений», «початок навчання»

«не був у класі», «не знав уроку», «не знав частини уроку», «не подав завдання», «не безграмотний», «невивчений», «неграмотність», «незнання», «не знаючий», «неосвічений», «неуспіх», «неуспішна», «невчений», «освіченість», «освічений»;

«закінчення науки», «який закінчив», «досвід практичний», «відповіді письмові на завдання», «відповідати на питання сором'язливо», «відповідати словесно або письмово»;

«відмітка річна», «відмітка успіхів», «відмітка іспитів», «відмітка», «оцінка», «план публічного іспиту», «похибка»;

«вміє писати», «вміє читати і писати», «успеваніє», «встигати в науці», «встигає», «встигає в науках і має майстерність», «встиг», «встиг в науках», «встиг в навчанні»;

«успіх» (в грецькій мові, успіх в знаннях, успіх в науках, успіх в освіті, успіх в навчанні, успіх в мистецтві, успіх достатній, кращий, успіх недостатній, успіх незадовільний, успіх особливий, успіх відмінний, успіх посередній, успіх чудовий, успіх викладання, успіх слабкий, успіх задовільний, успіх хороший);

«успішність навчання», «вченість», «вчений»;

«іспит академічний», «іспит внутрішній», «іспит лікарський», «іспит генера».

Висновки. Як засвідчує проведений аналіз, у XIX – поч. XX ст. *термінологічне поле визначених поняттєво-термінологічних груп* порівняно з XVII–XVIII ст. значно розширилося, що було пов'язано з низкою шкільних реформ та використанням зарубіжного педагогічного досвіду. У науковий обіг було введено термінологічні підгрупи, які і до сьогодні становлять основу вітчизняної дидактичної системи (зміст освіти, методи навчання, засоби навчання, організаційні форми навчання тощо).

Список використаних джерел та літератури

1. Демков М. И. Курс педагогики / М. И. Демков // Для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий. – Изд. 5-е без перемен с 4-го. Часть I. Основы педагогики, дидактики и методики. – М.-Птб. : Изд. Т-ва В. В. Думновых, 1917. – 354 с.

2. Духнович О. В. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских / О. В. Духнович. – Львов : Тип. Ин-та Ставропиг., 1857. Ч. 1: Педагогия общая. – 91 с.
3. Елькін М. В. Історія педагогіки : навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни / М. В. Елькін, М. М. Головкова, А. А. Коробченко. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. – 204 с.
4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982–1989. – Т. 1–3.
5. Зелінська О. Ю. Педагогічна лексика української мови XVI–XVIII : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. Ю. Зелінська; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2002. – 208 с.
6. Кочубей Т. Д. Понятійно-категоріальний апарат української педагогічної думки другої половини XVII – кінця XVIII ст. / Т. Д. Кочубей // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2009. – Ч. 2. – С. 177–190.
7. Курилова Т. Н. Педагогическая подготовка учителя в России: историографический анализ / Т. Н. Курилова // Советская педагогика. – 1991. – № 11. – С. 81–86.
8. Кушнірук С. А. Тенденції формування категоріально-понятійного апарату вітчизняної дидактики у IX–поч. XVII ст.) / С. А. Кушнірук // European humanities studies: State and Societі. – Poland-Ukraine. – Вип. 4 (III). – 2017. – С. 191–204.
9. Кушнірук С. А. Лексико-функціональний аналіз поняттєво-термінологічних груп вітчизняної дидактики (XVII –XVIII ст.) / С. А. Кушнірук // Альманах науки. – 2018. – № 5/2 (14) травень 2018. – С. 21–27.
10. Лордкипанидзе Д. О. Педагогическое учение К. Д. Ушинского / Д. О. Лордкипанидзе, изд. 3. – М. : Учпедгиз, 1954. – С. 210.
11. Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Н. И. Петров. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1904–1908. –Т. I–III (1751–1762). – К., 1905. – XXXVII+533 с. +574 с+463 с.
12. Олесницький М. Курс педагогика: Руководство для женских институтов и гимназий, для высших курсов / М. Олесницький. – К. : Тип. Корчак-Новицкого, 1887. – Вып. 2: Теория обучения. –300 с.
13. Попов. Г. Беседы по общей дидактике : для учительских институтов, учительских семинарий, церковно-учительских школ, духовных семинарий и епархиальных женских училищ / Г. Попов. – Изд. 2-е, существенно измененное и исправленное. – К. : Тип. П. С. Носенко, 1914. – 192 с.
14. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т. / укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1977–1978. – Т. 2: Н-О (5827 слів) / ред. тому: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1978. – 592 с.
15. Соколов Л. Общая дидактика / Л. Соколов. – К. : тип. I-й Киевской артели Печатного дела, 1914. – 189 с.
16. Kushniruk S. Classification of Principles of Education and Teaching Learning Process in Ukrainian Didactics in XXth – the beginning of the XXIst Century: Attempt of Retro Analysis. Intellectual Archive / S. Kushniruk. – Toronto : Shiny Word.Corp. (Canada), 2018. (January/February). Vol. 7. No. 1. PP. 97–107.
17. Kushniruk S. A. Formal-logical analysis of the conceptual and-terminological system of Ukrainian didactics / S. A. Kushniruk // Science and education: trends and prospects: Collection of scientific articles. – Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, United States of America, 2018. – P. 336–341.

Светлана Анатольевна Кушнірук,
кандидат педагогических наук, доцент
кафедры теории и истории педагогики
Национального педагогического университета
имени М. П. Драгоманова,
e-mail: sakushniruk@ukr.net

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ДИДАКТИКИ В XVII - нач. XX вв.

В статье рассмотрена проблема происхождения и введение в оборот основных понятий и терминов отечественной дидактики, определенных понятийно-терминологических групп и подгрупп («Система образования», «Учебные заведения в Украине», «Руководитель образовательного учреждения», «Процесс обучения», «Учение», «Виды, концепции обучения», «Содержание образования», «Методы обучения», «Организационные формы обучения») в период с XVII в. до начала XX в. Проанализированы ключевые события образовательного характера, которые отразились на культурно-педагогическом процессе того времени и помогли становлению и развитию понятийно-терминологического аппарата

отечественной дидактики. Исследовано на структурно-терминологическом уровне понятийно-терминологическую систему отечественной дидактики XVII – нач. XX в.

Ключевые слова: дидактика, понятийно-терминологическая система, терминологическая подгруппа, терминологическое поле, обучение, метод, учебное заведение, форма.

Svitlana Kushniruk,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Department of Theory and History of Pedagogy
National Pedagogical University
named after M. P. Dragomanov,
e-mail: sakushniruk@ukr.net

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPTUAL-TERMINOLOGICAL SYSTEM OF DOMESTIC DIDACTICS FROM THE 17th CENTURY TO THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Introduction. *the peculiarities of the origin and introduction into the circulation of the main terms of distinguished conceptual-terminological groups of the national didactics from the 17th century to the beginning of the 20th century are explored in the article, terminological fields are determined; key events of an educational nature, which were reflected in the cultural and pedagogical process of that time and contributed to the formation and development of the conceptual-terminological apparatus of the national didactics are analyzed.*

Methods. *to achieve the research purpose theoretical methods of research (general scientific, comparative-historical, obtaining and processing scientific information) are used, they allowed to analyze the scientific-pedagogical and multi-genre literature in the context of the formation of the conceptual-categorical apparatus of certain conceptual-terminological groups of the domestic didactics in the designated period at the structural-terminological level.*

Results. *It was determined on the basis of lexical-terminological analysis, the origin, the time of putting into circulation in the domestic didactics of the main categories and the terms of certain conceptual-terminological groups and subgroups - «The System of Education», «Educational Establishments in Ukraine», «Head of Educational Institution», «Process of learning», «Studying», «Kinds, concepts of learning», «Content of education», «Methods of teaching», «Organisational forms of education from the 17th century to the beginning of the 20th century».*

Scientific novelty of the research results. *The terminological analysis of scientific and pedagogical and multi-genre literature was conducted for the first time, the conceptual-terminological groups and subgroups were formed, it allowed to trace the formation and development of the main categories and concepts of the national didactics from the 17th century to the beginning of the 20th century.*

Conclusions. *The terms on the structural-terminological level that were included into various conceptual-terminological groups of the national didactics from the 17th century to the beginning of the 20th century are investigated. Further development requires the study of conceptual-terminological groups of the national didactics in the 20th century.*

Key words: *didactics, conceptual-terminological system, terminological subgroup, terminology field, teaching, method, institution of education, form.*

References

1. Demkov M. Y'. Kurs pedagogy`ky` / M. Y'. Demkov // Dlya uchy`tel'sky`x y`nsty`tutov, vysshuy`x zhensky`x kursov y` pedagogy`chesky`x klassov zhensky`x gy`mnazy`j. – Y`zd. 5-e bez peremen s 4-go. Chast` 1. Osnovy pedagogy`ky`, dy`dakty`ky` y` metody`ky`. – M.-Ptb. : Y`zd. T-va V. V. Dumnovy`x, 1917. – 354 s.
2. Duxnovy`ch O. V. Narodnaya pedagogy`ya v pol`zu uchy`ly`shh y` uchy`telej sel'sky`x / O. V. Duxnovy`ch. – L`vov : Ty`p. Y`n-ta Stavropy`g., 1857. Ch. 1: Pedagogy`ya obshhaya. – 91 s.
3. El`kin M. V. Istoriya pedagogiky` : navchal`no-metody`chny`j posibny`k do samostijnogo vy`vchennya dy`scy`pliny` / M. V. El`kin, M. M. Golovkova, A. A. Korobchenko. – Melitopol` : TOV «Vy`davny`chy`j budy`nok MMD», 2009. – 204 s.
4. Ety`mologichny`j slovny`k ukrayins`koyi movy` : v 7 t. / AN URSSR, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni ; redkol.: O. S. Mel`ny`chuk (gol. red.) [ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1982–1989. – T. 1–3.
5. Zelins`ka O. Yu. Pedagogichna leksy`ka ukrayins`koyi movy` XVI–XVIII : dy`s. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 «Ukrayins`ka mova» / O. Yu. Zelins`ka; Umans`ky`j derzh. ped. un-t im. Pavla Ty`chy`ny`. – Uman`, 2002. – 208 s.
6. Kochubej T. D. Ponyatijno-kategorial`ny`j aparat ukrayins`koyi pedagogichnoyi dumky` drugoyi polovy`ny` XVII – kincy` XVIII st. / T. D. Kochubej // Zb. nauk. pr. Uman. derzh. ped. un-tu imeni Pavla Ty`chy`ny` / gol. red. M. T. Marty`nyuk. – Uman` : PP Zhovty`j O. O., 2009. – Ch. 2. – S. 177–190.

